

Рецензії

УДК [75.04:27-526.62(437.671)]:930.2(477.83-25)-051

ІКОНИ ПРЯШІВЩИНИ В ОСВІТЛЕННІ ЛЬВІВСЬКОЇ ДОСЛІДНИЦІ

Микола МУШИНКА

д-р філол. наук, професор
іноземний член НАН України
вул. Горького, 21, 08001, Пряшів, Словаччина

**Роксолана Косів: Риботицький осередок
церковного мистецтва 1670—1760-х років.
Національний музей у Львові
ім. Андрея Шептицького, 2019. 528 с.**

Основною частиною інтер'єру кожної церкви візантійського (православного та греко-католицького) обряду були і є ікони, зосереджені, головним чином, на іконостасах. В Україні основними творцями ікон були монахи іконописних майстерень монастирів. В наших краях це були монастирі Мукачева, Красного Броду, Перемишля та інших. Від середньовіччя провідними творцями ікон були групи іконописців (не обов'язково духовні особи), часто поєднані родинними зв'язками, які розписували зокрема новопобудовані церкви.

Одна із таких груп була у містечку Риботичі біля Перемишля в нинішній Польщі. Саме їй, точніше столітньому відтинкові її діяльності (1670—1760-ті роки), присвячена монографія наукової працівниці Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького Роксолани Косів. Має повну рацію автор передмови о. Богдан Прах, який дав таку характеристику монографії: «*Я вражений надзвичайно високим рівнем наукового аналізу, методології, підбору джерельної бази, подання та інтерпретації. Авторка, без сумніву, продемонструвала і глибоке заангажування в тому, і майстерність дослідника, оповідача, завдяки чому її праця є дуже логічною та зрозумілою. Це приклад, як треба сьогодні подавати джерельний матеріал для наступних поколінь*» (с. 9). Під таку оцінку готовий поставити свій підпис і я.

У своїй рецензії я спробую розглянути, головним чином, художнє оформлення греко-католицьких храмів в монографії Р. Косів.

Монографія розпочинається «Вступом» (с. 11—19), в якому авторка подала історіографію дослідження теми і навела сучасні місця знаходження творів риботицьких майстрів визначеного періоду. Приступаючи до роботи, вона провела неймовірно ґрунтовне дослідження цієї теми в церквах та архівах України, Польщі, Словаччини та Угорщини. В її розпорядженні, крім письмових запитів, було понад 2000 фотографій творів риботицьких майстрів, понад 90 відсотків з яких вона виготовила сама. Її світлини відзначаються технічною досконалістю. Майже половину з них вона помістила у монографії¹. Посилаючись на твердження польсько-

¹ В монографії поміщено 680 ілюстрацій, майже виключно фотографій творів риботицьких майстрів. Оскільки під одним номером часто є кілька, а то й кільканадцять світлин, їх кількість буде майже тисяча, причому фотографії чужих авторів є лише 83. Решта є Роксолани Косів (с. 528).

го дослідника церковного мистецтва Р. Біскупсько-го, вона з'ясовує катастрофічний стан церковних пам'яток на території Польщі: «На території Перемиської єпархії стояло понад 700 церков, а іконами збереженими у замку в Сяноці² можна було б укомплектувати десь 20 іконостасів, не більше» (с. 17). На долученій карті на території Перемищини у Польщі нині є лише кілька церков з творами риботицьких майстрів 1670—1760 років. Більшість із них перетворені у римсько-католицькі костели. Кілька сотень творів риботицьких майстрів окресленого періоду зберігається в інших музеях та установах Польщі. Усі вони в монографії старанно обстежені, як і твори риботицьких майстрів у церквах та музеях України, головним чином — найбільша їх колекція в Національному музеї у Львові ім. А. Шептицького, де зберігається понад сто ікон, 14 хоругв, кілька Царських врат риботицьких малярів тощо.

На території Словаччини авторка нарахувала 22 церкви, в яких ікони риботицьких майстрів збережені на первісному місці. Ікони риботицьких малярів із дальших 26 церков вона виявила в музеях та галереях Словаччини.

У Вступі вона висловлює поіменну подяку усім, хто дозволив їй познайомитись з цими пам'ятками. У Словаччині це архієпископ та митрополит Греко-Католицької Церкви Ян Баб'як, єпископ Греко-Католицької єпархії Мілан Халтур, професор Пряшівського університету мистецтвознавець Владислав Грешлик, директор Музею української культури у Свиднику Мирослав Сополіга та завідуючий фондів цього музею Ладислав Пушкар, директор Шариського музею в Бардієві Франтішку Гутеку та кільком інших.

Зміст монографії Р. Косів розподілила до 16-ти нечислованих розділів.

Авторка доводить, що вже у «княжі часи» (на переломі XIII—XIV століть) у Посаді Риботицькій діяв Монастир св. Онуфрія, а на початку XV ст. там була побудована монастирська церква св. Онуфрія, що збереглася до сьогодні. Ім'я першого маляр-іконописця Якова (Яцька) з Риботичів засвідчене в архіві 1617 року. В опрацьованих матеріалах XVII—

² Найбільшому скупченні ікон із знищених православних та греко-католицьких церков у Польщі 1938—1956 років. — М. М.

XVIII ст. авторці вдалося виявити 14 імен малярів із Риботичів. На жаль, без наявності їхніх творів. Найдавніша відома ікона з авторським підписом риботицького майстра Тимотея походить з 1673 року. Це — ікона «Св. апостолів» із церкви св. Козьми і Дем'яна в с. Котань на галицькій Лемківщині, що нині зберігається у Музеї-замку в Ланцуті.

Окрему увагу Р. Косів присвятила іконі св. Миколая із церкви Архангела Михаїла в Нижній Писаній Свидницького округу, опублікованій Вл. Грешликом в ж. «Пам'ятки України» (Київ, 2005, № 1). Ґрунтовним дослідженням цієї ікони вона дійшла висновку, що її автором був Яков Свідерчак із Риботич.

В розділі «Структура та програма іконостасів та пристінних вівтарів» (с. 71—122) Р. Косів у першому абзаці стверджує: «У своєму первісному вигляді іконостаси риботицької стилістики (кінця XVII ст. — середини XVIII ст. — М. М.) збереглися переважно в церквах на території Східної Словаччини, а саме в Ладимировій, Рускій Бистрій, Яловії, Корейвцях, Доброславі, Руському Потюці, Тополі, Улич-Кривому та Кальній Розтоці» (с. 71). Свої твердження авторка документує конкретними фактами з дослідження ікон не лише кожної церкви з наведених сіл, на основі власних фоторепродукцій не лише з цих дев'яти сіл, але й 36 інших сіл Східної Словаччини, церкви яких вона дослідила особисто. Найбільшою кількістю фотоілюстрацій риботицьких майстрів, крім названих, можуть похвалитися такі українські села Східної Словаччини: Бодружаль, Брежани, Вільшинків, Владича, Гавай, Кожани, Кожухівці, Крайне Чорне, Мала Поляна, Миклушова, Мироля, Нижня Писана, Новоселиця, Праврівці, Прикра, Рунина, Шариський Цавник та Шеметківці.

Р. Косів настільки досконало знає церковні ікони риботицького осередку, що може встановити їх авторство або причетність до «риботицької школи» лише на основі стильових ознак. Наприклад, досліджуючи анонімну ікону з околиці Свидника, яка «має характерні ознаки малярства риботицьких майстрів» (с. 102) та цілого ряду інших ікон.

Окремі розділи авторка присвятила внеску риботицьких майстрів окресленого періоду у розписи дарохранилищ та ікон на жертвниках (с. 123—138), церковних хоругв (139—150), двобічних ікон

(151—164) процесійних та напрестольних хрестів, свічників та патериць (165—186), образу Христа (187—204), Богородиці (205—234), Бога Отця і Пресвятої Трійці (235—242) та іншим темам.

Кожен з цих розділів ґрунтовно документовані творами риботицьких майстрів у церквах та музеях Пряшівщини. Наприклад, розділ «Дарохранильниці та жертвеники» ілюстровані трьома десятками світлин Р. Косів. З них десять походять із церков Східної Словаччини (*Нижній Свидник, Ладомирова, Кальна Розтока, Крайне Чорне, Тополя, Трочани, Руська Бистра, Доброслава, Бодружаль та Мироля*).

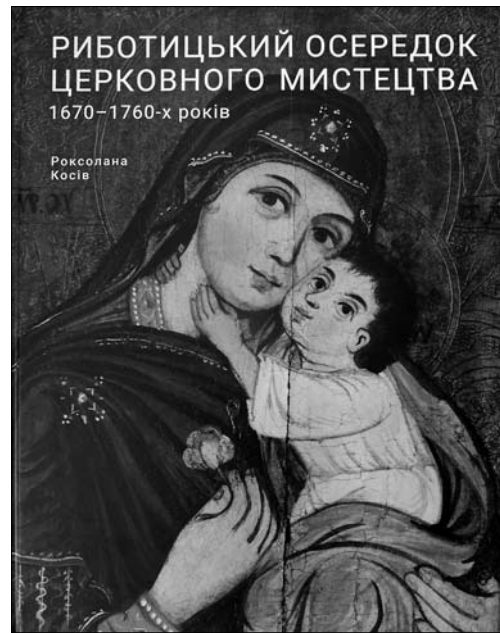
В розділі «Церковні хоругви» (139—150) опубліковано 27 репродукцій. З них лише дві походять з церкви околиці Бардієва (с. 148).

Розділ «Двобічні ікони» (с. 151—164) містить 24 фоторепродукції, здебільшого з церков галицької Лемківщини або невідомого походження.

Розділ «Процесійні та напрестольні хрести, свічники та патериці» (с. 165—186) — один з найбагатших в монографії. Він містить 49 фотоілюстрацій, переважно з галицької Лемківщини. З них лише п'ять походять із церков Східної Словаччини (*Шариський Цавник, Мироля, Крайне Чорне, Кожухівці та Трочани*).

Найважливіші ікони описані та подані в ілюстраціях у розділах: «Образ Христа» (с. 187—204), «Іконографія Богородиці» (с. 25—234) та «Образ Бога Отця і Пресвятої трійці» (с. 235—242). Ці розділи документовані світлинами 93 ікон риботицьких майстрів 1670—1760-х років (іл. № 183—276) переважно невідомого походження або репродукціями графічних образів, які були взірцем для їхніх ікон. З них сім ікон із зображенням Христа походять із храмів Східної Словаччини (*Владича, Доброслава, Андрійова, Трочани, Брежани, Боглярка та Шашова*). Кількома описами й фоторепродукціями в монографії представлені й ікони Бога Отця Небесного.

З інших святих авторка приділила особливу увагу іконам риботицьких майстрів св. Миколая, св. Івана Хрестителя, св. Антонія та Теодосія Печерських, св. Онуфрія, св. Сави, св. Симона Стовника, св. Архангелів Михаїла та Юрія, св. Андрія, св. Параскеви, св. Козьми і Дем'яна, св. Василя Великого та інших.

І ці ікони, представлені в монографії численними фоторепродукціями, є, здебільшого, східноукраїнського походження, однак стали улюбленими темами риботицьких малярів, які сприяли їх поширенню у церквах Східної Словаччини.

Окремі розділи в монографії присвячено «Іконографії євангельських сцен» (с. 305—346): «Благовіщенню Богородиці», «Успенню Богородиці», «Різду Христовому», «Хрещенню осподньому», «Преображенню Господньому», «Воскресінню Христа», «Воздвиженню Чесного Хреста», «Розп'яттю з пристоячими», «Зняття з хреста», «Страстям Христовим» та «Страшному судові». І тут поважну групу займають ікони риботицьких майстрів у церквах Пряшівщини.

У списку використаних джерел та літератури (359 позицій, с. 507—516) іконографія церков Пряшівщини представлена працями Вл. Грешлика (9 позицій), В. Гаджеги та Ф. Павловського (по 3 поз.), Б. Бріміхової, А. Фріцького, І. Герета та Ш. Ткача (по одній позиції). Сама авторка у списку представлена 42 науковими працями. Здебільшого це її доповіді про риботицьких майстрів, виголошені на всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях.

Додатком до монографії є «Карта-схема місцевостей походження творів риботицьких майстрів 1670—1760-х років», на якій зазначені усі місцевості, пов'язані з працею риботицьких майстрів або зберіганням їх творів, причому при назвах населених пунктів окремими кольорами та знаками зазна-

чені: *Твори відомі за архівними джерелами, Твори у церквах, Твори у музеях та приватних збірках, Місце знаходження творів не встановлено тощо.* Усе це — в чотирьох країнах: Україні, Польщі, Словаччині та Угорщині.

Карта є наочним свідченням, що переважна більшість творів риботицьких майстрів нині зберігається не в церквах (як би можна було очікувати), а у музеях та приватних збірках. Треба подивляти ерудицію Р. Косів віднайти, ідентифікувати й описати ці твори.

Східна Словаччина на карті представлена 44 селами, з яких у 22 — у церквах цих сіл досі зберігаються твори риботицьких майстрів 1670—1760-х років.

Це — найбільше скупчення творів риботицьких майстрів у церквах однієї держави.

Монографія Роксолани Косів відповідає найсучаснішим вимогам наукового видання, однак писана вона легким загальнодоступним стилем, так що і рядовий читач знайде в ній цікаві відомості про маловідомі сторінки історії українського церковного мистецтва, яка в епоху більшовицького комуністичного режиму було приречене на забуття. Своєю книгою авторка поставила достойний пам'ятник не лише риботицьким малярам ікон, але й замовникам цих ікон — простим селянам, цілі покоління яких саме на них засвоювали й зберігали християнську релігію і мораль.